

RELECTURI: SECOLUL XX

DUPĂ MAI MULT DE CINCIZECI DE ANI, DIN NOU, *PE STRADA MÂNTULEASA**

Iliana GREGORI

Dr. phil., Berlin/Frankfurt pe Main

O lectură pentru seniori?

„*Capodoperă*” cu o istorie puțin obișnuită. Presupunem că subiectul povestirii *Pe strada Mântuleasa* este cunoscut, și, dacă nu, n-am vrea să furăm cititorilor neavertizați plăcerea de a-l descoperi. Cu atât mai mult, cu cât este vorba aici de o intrigă polițistă cu un suspans politic care rămâne captivant, chiar dacă faptele se petrec cu mulți ani în urmă, în Bucureștiul de la începutul deceniului al cincilea, mai exact din vara lui 1952 până în cea a anului următor.

„O anumită inerție i-a împins pe numeroșii comentatori ai nuvelei s-o considere fantastică. Dar subiectul e mai degrabă politic decât fantastic”, a afirmat Nicolae Manolescu (Manolescu N. 2008: 866). Deși încadrarea ei generică a rămas o chestiune disputată, dacă nu chiar subiect de discordie între critici – nuvelă polițistă? povestire fantastică? –, *Pe strada Mântuleasa* impune, fără îndoială, (și) o lectură politică. Cu toată experiența pe care o acumulase între timp, în anii războiului și apoi ai exilului franco-american, departe de a fi câștigat confirmarea previziunilor sale anterioare și elogiul pentru opțiunile de altă dată, sau, dacă nu aprobare, măcar toleranță pentru exaltări dubioase și fraternizări imputabile, Eliade nu a încetat, în beletristica lui, cu toată propensiunea pentru fantastic, să se confrunte cu istoria. Dimpotrivă, el atacă teme

* Textul de față constituie al doilea panel al unui eseu mai amplu, a cărui primă parte a apărut la sfârșitul anului 2020. Anumite reluări mi s-au părut necesare, pentru a nu pierde din vedere sensul integral al „relecturii” mele.

politice, se expune, parează, dar de preferință în mod „camuflat” – pentru a recurge la propriul său vocabular. Fără îndoială, *Pe strada Mântuleasa* atestă această implicare, atât prin referințele clare la locuri, perioade, conjuncturi, cât și prin aluzii transparente la personaje istorice reale, pe care un cititor treaz le poate identifica, dacă nu le cunoaște deja, cu ajutorul unui minimum de informații. În caz că asemenea probabile secrete îi stârnesc interes. Dar câtă curiozitate mai poate suscita astăzi o intrigă politică localizată și datată astfel: *București, anii 1952/53?*

Odată cu trecerea timpului și accelerarea schimbărilor în lumea noastră („Lumea”, „Noi” – un duo aprioric fără de care nu putem nici gândi, nici trăi conștient), în ciuda studiilor și a revelațiilor istoriografilor, ca și a mărturiilor contemporane, zguduitoare la apariția lor, această perioadă tinde să pălească în memoria colectivă, ca și cum surprizele, dacă le vrem puternice, ar trebui căutate altundeva. Iar generațiile tinere din România de astăzi nici nu mai știu, poate, și nici nu țin neapărat să afle sau să li se amintească de personaje ca Ana Pauker sau Gheorghiu-Dej, după cum s-ar putea foarte bine ca mulți, poate cei mai mulți dintre tinerii de astăzi să nu-l fi citit încă deloc pe Eliade și, citindu-l acum, să nu înțeleagă *cultul* născut și dezvoltat în jurul lui în Republica Socialistă România, la sfârșitul anilor '60 și de-a lungul celor două decenii următoare. Și, dacă ne gândim mai bine la posibilitățile noi cititori ai *Mântulesei* și orizontul lor politic, ne putem imagina că pentru cei mai tineri dintre ei nici chiar anul fierbinte 1968 nu mai constituie un reper istoric – nici starea de urgență din Paris, nici primăvara cehă cu invazia sovietică în Cehoslovacia și tancurile pe străzile Pragăi, nici insurgența mondială a tinerilor provocată de războiul din Vietnam, cu violența extremă la care protestele au ajuns în acei ani în Statele Unite. Or, Eliade a definitivat la Chicago și publicat la Paris *Pe strada Mântuleasa* tocmai în acel moment, mai precis în 1967/1968. Circumstanțe neglijabile la o nouă lectură sau un context istorico-politic de consemnat?

Eliade era de doisprezece ani deja profesor la Divinity School din Chicago, dar, ca scriitor, el rămăsese la Paris, în exil. A scris *Pe strada Mântuleasa* în românește, potrivit programului său literar, și a publicat-o la Caietele Inorogului, o minieditură a refugiaților români, cum se știe, proprietar fiind neobositul L.M. Arcade, mecena și scriitor el însuși, cu sediul la Neuilly-sur-Seine, epicentru al exilului cultural românesc din Paris – și nu numai din capitala franceză. Ce pretenții putea să ridice autorul *Mântulesei* în condițiile de atunci? Un tiraj confidențial (500 de exemplare), „liliputan”, l-a

numit un cunoscător (C. Eretecu), tipar ieftin, tehnoredactare improvizată și rezultat pe măsura investiției: greșeli de tipar, neajunsuri stilistico-gramaticale, ba chiar o scăpare copilărească: cele zece capitole, câte numără povestirea în ediția primă, se dovedesc, la o verificare firească și sumară, a fi, de fapt, unsprezece. Un cititor cât de cât atent descoperă că, la numerotare, după capitolul VI nu urmează imediat VII, ci mai întâi, încă o dată, V! Deși are un oarecare haz, asemenea *malheur* stânjenește, cum o dovedesc ezitățile editorilor de mai târziu, care au căutat și nu i-au găsit imediat soluția. Și nici nu avem certitudinea că structura consacrată în final – unsprezece capitole, nu zece – este cea dorită inițial de autor¹.

Cine putea bănui *fortuna* excepțională a unei opere apărute în condiții evident precare, sub auspicii, așadar, atât de modeste? Cum am reținut, criticii vorbesc între timp de o capodoperă a prozei eliadești, numărul edițiilor românești este în continuă creștere, o nouă ediție este prevăzută chiar pentru viitorul proxim, în timp ce numărul traducerilor a trecut deja de cincisprezece, cititorii reali sau prezumptibili fiind răspândiți pe tot globul². De Zaharia Fărâmbă, ieșit dintr-un ungher obscur al Parisului cultural, avea, așadar, să se audă nu numai de la Atlantic până în Ural, ci și în ambele Americi, și dincolo de ele, în himerica pentru noi Japonie, de pildă, sau în Coreea. Difuziune planetară, succes fabulos! Iar curba succesului, cu conjunctura optimă pe care o indică pentru perioada 1975-1979, se dovedește și ea determinată în mod decisiv de interpretarea *politică* a povestirii. Zece ani după apariția povestirii, de pildă, traducerea franceză din 1977³ face furori, s-ar putea spune. Primul tiraj se epuizează în trei săptămâni, „noroc” explicabil într-o conjunctură fierbinte, dominată de criza „stângii” confruntate cu crimele stalinismului și

¹ În ediția inițială, cea mai apropiată, bănuim, de intenția autorului, povestirea se prezintă cu zece capitole, dar cu eroarea de numerotare deja menționată. Semnalează aici câteva consecințe: în ediția din 1994, de exemplu, *Integrala Prozei fantastice II*, ed. Eugen Simion, povestirea apare tot cu zece capitole, dar capitolul IX include și pe cel anterior din ediția princeps, deși în „Postfață” (volumul III al ediției) Eugen Simion vorbește de cele unsprezece capitole ale „nuvelei”. De altfel, în ediția anterioară, de la Cartea Românească, din 1981 (*În curte la Dionis*, editor tot Eugen Simion), povestirea apare deja cu unsprezece capitole. Cu zece ani mai devreme, versiunea germană, *Auf der Mantuleasa-Strasse* (Suhrkamp, 1972, traducere de Edith Horowitz-Silbermann), respectă structura originală a textului, dar numerotează corect cele unsprezece capitole.

² Am recurs aici la datele furnizate de Wikipedia, „*Pe strada Mântuleasa*”.

³ Reeditare a unei prime traduceri, realizată tot de Alain Guillerrou, în 1968.

ororile Gulagului. „Efectul Soljenițin” decidea, ne amintim, reorientarea spectaculoasă a „noilor filozofi”, care, prin exponenți cu priza unor Bernard-Henry Lévy sau André Glucksmann, se deziceau zgomotos de „barbaria” ideologiilor de proveniență marxistă și mentorii care îi înșelaseră⁴. Dar 1977 a fost și anul epocalei „Carte 77”. Aflăm că, în Cehoslovacia, Václav Havel, entuziasmat de povestirea lui Eliade, „a copiat” el însuși exemplarul de care dispunea, pentru a difuza *Pe strada Mântuleasa* printre prietenii săi (Țurcanu 2003: 610, resp. 612 sq.). Și să nu uităm că, în RSR, povestirea nu a putut apărea decât în 1981, deși reeditarea prozei lui Mircea Eliade începuse din 1969.

Deși greu de abordat cu logica comună a succesului, destinul *Mântulesei* rămâne totuși în corelație decelabilă cu receptarea operei lui Eliade în general și a beletristicii lui în mod special. Și, tocmai pentru că a trecut atât de mult timp de la apariția povestirii și lecturile ei s-au multiplicat și diversificat imptuos, iar publicul însuși este acum dacă nu altul, oricum altfel, deci cu alte așteptări decât cel căruia autorul însuși i se adresa, suntem curioși – dacă ne considerăm deja familiarizați cu literatura lui Eliade și la curent cu receptarea ei –, curioși să examinăm cu exigențele de astăzi modul în care a abordat Eliade, din perspectiva exilului său franco-american, la sfârșitul anilor '60, o temă politică majoră – sistemul represiv de tip comunist – și un moment decisiv al „deceniului obsedant”. Preocupantă rămâne sentința pronunțată la capătul unei cercetări integrale și aprofundate a carierei lui Eliade: „*prizonier al istoriei*”. Ce interes și, eventual, ce surprize poate suscita încă, acum, după mai bine de o jumătate de secol, „capodopera” (Simion 1994: 339) lui, *Pe strada Mântuleasa*?⁵ Și să nu neglijăm faptul că, odată cu trecerea anilor și „mondializarea” succesului lui Eliade, orizontul de așteptare al cititorului virtual devine tot mai puțin românesc. Povestirea se citește acum frecvent în traducere, fără doxa istorico-politică presupusă la originea proiectului, fără idiosincraziile politico-morale care creau la început o complicitate tacită între autor și destinatarul lui, fundamentul unei empatii lectoriale avantajoase, dar tranzitorii. Câți dintre cititorii de astăzi ai pătimirilor lui Fărâmbă, de pildă, mai pot actualiza în memoria proprie vorba *tovarăș* cu toată paradigma ei – inclusiv agramatismele conecte – și mai ales teroarea care îi însoțea uzul? Dar *seniorii*,

⁴ Amintim că, în Franța, cartea lui Soljenițin a apărut în 1973. În 1977, B.-H. Lévy publica *La Barbarie à visage humain*, iar André Glucksmann câștiga și el, în același an, un succes răsunător cu *Les maîtres penseurs*.

⁵ Textual, calificativul acordat de Eugen Simion se referă la *Mântuleasa* ca discurs aluziv.

supraviețuitorii acelor vremuri, știu că o licență te putea costa viitorul în profesie sau chiar libertatea.

Cititorul preocupat de chestiunea relației lui Eliade cu istoria remarcă acum cu mai mult interes decât la lecturi anterioare indicația de la finele textului, privind geneza povestirii *Pe strada Mântuleasa: Täsch, August 1955. Chicago, Noiembrie 1967*. O povestire începută în Elveția cu circa un an înainte de plecarea din Europa (octombrie 1956), încheiată după mai bine de un deceniu de viață universitară în SUA, ascensiune științifică și recunoaștere internațională. 127 de pagini în ediția primă (Caietele Inorogului), la care Eliade ține să menționeze și să se știe că a lucrat 12 ani! Ipoteza pe care mi-o îngădui este că o primă versiune a povestirii a fost încheiată deja la mijlocul anilor '50, dar publicarea nu i s-a părut oportună autorului. Din ce motiv? Decizie ciudată, la prima vedere, pentru că atunci, în 1955, povestirea era extrem de *actuală*. Să ne amintim un singur episod din cronica exilului românesc în acel an.

La ordinea zilei, fierbinte de-a dreptul, era tema aleasă de Eliade chiar în Elveția, unde se desfășura în acel an procesul grupului Oliviu Beldeanu, grupul de cinci români care a ocupat pentru mai multe ore, între 14 și 16 februarie 1955, Ambasada RPR din Berna. Cereau eliberarea unui număr de iluștri deținuți politici din țară și luau cu ei o seamă de documente care dovedeau, după convingerea lor, activitățile de spionaj desfășurate de Ambasada română. Acțiunea s-a încheiat prin predarea celor cinci, dar și cu o victimă în rândul funcționarilor Ambasadei. Documentele au fost puse la dispoziția autorităților elvețiene, care le-au restituit părții române. Acțiunea și procesul au stârnit o enormă vâlvă: campanie propagandistică sălbatică în presa comunistă din țară, dar și în Elveția procesul a declanșat reacții și discuții de mare amploare. E limpede că în august, la Täsch, în vecinătatea Asconei, unde-și reînnoia prezența la întâlnirile tradiționale ale grupului Eranos, Eliade era la curent cu acest subiect. Se afla chiar fizic foarte aproape, îl despărțeau doar puțin peste 200 de kilometri de teatrul operației, Berna. Urmărea, probabil, febril desfășurarea procesului și aștepta încordat sentința. Deși fusese solicitat să participe la acțiunile exilului parizian pentru apărarea „haiducilor”, Eliade s-a abținut (Manolescu F. 2010: 286). Și totuși nu mi se pare exclus ca grupul celor șase prieteni bucureșteni din nuvela concepută/începută (doar începută?) în acel an, băieții persecutați de taina pivnițelor bucureștene, martori ai scufundării fără întoarcere a lui Iozî, primul „inițiat”, în pivnița de lângă Obor, din fostul domeniu al Calomfireștilor, să conțină o aluzie la echipa din Berna. Chiar

numele unuia dintre cei șase, *Aldea*, face ecou celui al Generalului Aurel Aldea, deținut din 1946, a cărui eliberare o solicitau Beldeanu și grupul lui. Ceea ce „haiducii” se pare că nu știau – Aldea murise deja la acea dată în penitenciarul din Aiud – Eliade, autorul nuvelei, aflase deja – dacă nu în 1955, oricum în decursul anilor care aveau să treacă până la finalizarea povestirii. Dincolo de alte ipoteze posibile, faptul că Eliade indică locul și data la care a început istoria unei lucrări care mitizează tocmai ordinea narativă și forța începuturilor ne obligă să ținem seama de acest detaliu atunci când analizăm textul.

De ce a amânat Eliade finalizarea proiectului? Presupunem că tocmai actualitatea, virulența lui politică constituiau o primejdie căreia autorul, odată depășite furia începutului și febra condeiului, nu i se putea expune. Subiectul povestirii ar fi excitat, fără îndoială, din nou ostilitatea și așa crâncenă a ambasadelor RPR, care ar fi readus în discuție trecutul legionar al lui Eliade, o culpă care-l costase deja în Franța o serie de eșecuri ulcerante. Prejudicii de neignorată în ajunul plecării în America! Se poate presupune că, la origine, în 1955, întâlnirea bietului Fărămă cu Puterea în labirinturile tenebroase în care „oficia” Securitatea bucureșteană, trebuie să fi trezit în imaginația lui Eliade scene mult mai brutale sau sinistre, mai *actuale* decât cele pe care le cunoaște cititorul versiunii ultime. Să spunem că Eliade „ascunde” manuscrisul, pentru că se recunoaște, cu deznădejde, *prizonierul* istoriei?

Au trecut doisprezece ani până când Eliade să definitiveze textul adus peste ocean și păstrat cu grijă și răbdare, reluat, se pare, la răstimpuri, în așteptarea ocaziei de a-l publica. În 1967 a sosit acest moment, determinat și el de circumstanțe politice, favorabile de data aceasta. Într-un fel, istoria mergea în sensul dorit, și Eliade se putea simți în pas cu ea. Anunțată de semnale oficiale, mijlocită de mesageri credibili, abil manipulați, noua orientare a Puterii de la București – „primăvara” ce destindea atmosfera culturală, „mica liberalizare” din anii 1964-1971 – încuraja în rândul exilaților perspective de nesperat în deceniul anterior (Negrici 2008: 253-262). Consonanța cu istoria luase aici aspectul *oportunității*. În noua conjunctură politică din țară, *Pe strada Mântuleasa* părea să nu mai constituie o primejdie pentru autor, dimpotrivă. Abordat cu deosebită reverență, grație și grijă de delegații Bucureștiului, Eliade și-a *recuperat* el însuși povestirea adusă cândva în bagaj de la Täsch la Paris, de la Paris la Chicago și păstrată apoi în sertar doisprezece ani. Cum să apreciem aspectul politic al deciziei? Știe Eliade să se ferească de o nouă captivitate, în timp ce noi, cu balastul experienței noastre politice, rămânem prizonierii unui prizonier? Deformați, poate, de traumele trecutului apropiat, nu mai suntem

capabili noi, seniorii, să receptăm detașați, cu seninătatea cuvenită, limbajul ficțiunii literare? Nemijlocit, ne simțim vizați de un autor complice, destinatarii unor mesaje subversive, bănuim pe toate paginile urme de „cerneală simpatică”, scotocim în memorie în căutarea secretelor „camuflate”. Tezaurul polonez ascuns la mănăstirea Paserea, de pildă: se referă Eliade la acțiunea reală româno-poloneză din timpul războiului? Dar ea se încheiase încă din 1947. Să fie o aluzie la tezaurul României, încredințat în 1916/1917 protecției rusești? Devenit obiect de litigiu sau tratative diplomatice încă din anii '30, acesta a reintrat în atenția publică în 1956. Dar Insula Șerpilor, destinația posibilă a zborului lui Darvari? Ea a fost cedată Uniunii Sovietice fără întârziere și fără urmă de rezistență printr-o decizie a guvernului Groza, având-o drept ministru de externe pe teribila Ana Pauker. Dar băiatul rabinului – Iozi, adică Iosef – și referințele la Vechiul Testament, *i.e.* evreitatea originară a creștinismului? Unul dintre primele acte politice ale aceluiași guvern fusese recunoașterea statului Israel. Și întrebările s-ar putea multiplica. *Delirium interpretandi?* „Marotele” unei/unor generații de cititori marcați de tragedia estului european, căzut după război, pentru multe decenii, în spatele greiei „cortine de fier”?

O figură emblematică. Și totuși, cum să nu șocheze „păcatul” vizibil chiar în primul rând al personajelor eliadești? Cititorii cărora li se adresa autorul în 1967/68 au înțeles instantaneu că protagonistă feminină a intrigii, disimulată foarte transparent sub numele de *Anca Vogel*, era *Ana Pauker*, ministru de externe a RPR între 1947 și 1952, viceprim-ministru în perioada 1949-1952, „*the most powerful woman in the world*”, conform reputației ei în media occidentale. Figură-cheie a dictaturii staliniste în recenta Republică Populară, emblemă a terorii comuniste în memoria victimelor, Ana Pauker este dublată în lumea ficțiunii eliadești de o sosie benignă, dacă nu chiar simpatică, „marea luptătoare” ferm instalată la putere, *boss* de temut, dar și *femina*, cu slăbiciuni omenеști și un gust (puternic!) al poveștii. În măsura în care adaptează imaginea Anei Pauker la condițiile meteorologice ale momentului 1967 – „primăvara” în RSR avea să aducă în anul următor și reabilitarea oficială, post mortem a Anei Pauker –, Eliade intră în jocul politic al regimului, imputația amânată până acum pretinde un răspuns: oportunism? „Procesul comunismului” se declanșase deja și mărturiile victimelor nu lăsau loc pentru indulgență. Dar câți dintre cititorii români de astăzi mai poartă în memorie chipul acela omniprezent în „zorii” însângerați ai Republicii Populare?

Trăsăturile aceluia portret schematizat, figură standard a dizgrației feminine, capul mare, gâtul scurt, fața lată, ochii fără expresie, gura Nimănu, dar cu un fel de zâmbet stăpânit, crud. Și... tunsătura! Câți dintre cititorii tineri de astăzi o recunosc pe Ana Pauker în Anca Vogel? Or existența unei categorii de inocenți trebuie luată în considerație, cu atât mai mult cu cât, tendențial, ea va deveni dominantă, dacă dispariția celor „vechi” nu s-a petrecut deja, schimbând total compoziția publicului cititor. Și, insist, să nu uităm că există și sporește treptat un public alofon, străin de România și istoria ei, de mediul care a determinat biografia lui Eliade, public în bună parte indiferent la referințele și aluziile istorico-politice ale literaturii sale. Câți citesc corect numele german ales de Eliade, *Vogel*, și sesizează la împerecherea lui cu prenumele *Anca* aluzia la „străina”, mai exact, *evreica* Ana Pauker? Ce efect are acest nume pentru un cititor care nu deconspiră personajul? Ce impact are personajul dincolo de cel condiționat de memoria sau doxa politico-istorică a cititorului? Întrebarea rămâne deschisă.

Înainte de a regreta sau deplora „oportunismul” autorului, trebuie să remarcăm că „reconsiderarea” pe care o operează Eliade nu este lipsită de echivoc. Recitind cu atenție textul, constatăm că, la nivelul intrigii, nu se poate stabili cu certitudine ce rol a jucat tovarășa ministru în afacerea tezaurului polonez – complice, poate? –, după cum nu aflăm nici care sunt serviciile secrete cu care ea colaborează, și nici ce destinație avea, în cele din urmă, tezaurul deturnat. Fraudă sau, mai grav, trădare? Pe de altă parte, dacă povestirea trebuia, în intenția autorului, să transmită un mesaj politic, ne-am aștepta, firește, potrivit conjuncturii care-i favorizase apariția, la semne, fie și discrete, de speranță. Dar pilda lui Fărâmbă, bătrânul inocent, captiv în mașinăria oarbă a Securității, anulează speranța unei prăbușiri a sistemului. Chiar dacă finalul povestirii, enigmatic, nu îngăduie o concluzie clară, cum cu ultima secvență povestea se întoarce la începutul ei, repetiția ea însăși constituie un răspuns: după un an de „prelucrare”, victima își reia itinerariul nefericit, pe același traseu, la același termen calendaristic, în aceleași condiții meteorologice de abia suportabile. Sistemul funest al represiunii comuniste poate fi, așadar, cel mult perturbat, dar mecanismele lui se repun rapid în funcțiune și instrumentele se păstrează sau se perfecționează, după ce trec în alte mâini. Iar personalul nu constituie o problemă: elementele compromise sunt eliminate, cadre noi stau mereu la dispoziție, din abundență. Chiar dacă identitatea noilor agenți, virtuali tortionari, suscită anumite incertitudini, angrenajul politic, în ansamblu, se dovedește indestructibil. Protagonistul lui Eliade, anti-eroul Fărâmbă,

rămâne o victimă, stârnește milă și angoasă. Dar, deși privat de orice drepturi, expus la fel ca la început tuturor abuzurilor imaginabile, limpezirea propriei condiții, recunoașterea propriei captivități, luminarea prin suferință valorează cât o eliberare. Fărămă rămâne prezent, vizibil, se întoarce pe strada Mântuleasa, *locul* vieții lui. Rămâne și așteaptă.

Presupunem că pentru un cititor „inocent”, foarte tânăr sau străin, care nu citește textul prin folia noastră, echivocul semnalat mai sus este decisiv, ca și ambiguitatea deja menționată a finalului. Povestirea se termină, spusesem, cum a început: altă vară, alți actori, dar aceeași istorie. Nu denotă *echivocul* tocmai libertatea autorului? Complezența vizavi de eroina cu trecut criminal, recent „absolvită” de regimul din țară, poate trece drept oportunism, dacă nu chiar complicitate cu Puterea și noul ei curs, în timp ce enigmele anecdotei, construite cu o inteligență necruțătoare, dacă nu chiar diabolică, satisfac cerințele genului polițist și ale cititorului nevinovat, câștigat în primul rând de aspectul *thriller* al narațiunii. Acolo unde noi, cei pățiți și răniți, seniorii, adulmecăm dacă nu cu aviditate, oricum cu o susceptibilitate particulară aluzii politice și insinuări conspirative, un tânăr de azi nu vede decât probleme cu mai multe soluții, un fel de *multiple choice*-teste de perspicacitate. O provocare incitantă, un *challenge*! Or trebuie să recunoaștem că Eliade satisface cu virtuozitate și această așteptare, minoră, pentru mulți dintre noi, dar perfect legitimă.

O lectură pentru juniori

„Adâncimea cărții” nu trebuie căutată în scenariul realist, afirmă un excelent cunoscător al *Mântulesei* (Simion 1994: 329-331). Cu alte cuvinte, sensul *major* al povestirii se revelă dincolo de nivelul acțiunii politico-polițiste. Să ne amintim de altfel că, potrivit opticii lui Ion Negoïtescu, chiar și romanele eliadești din perioada interbelică, deși „zămislite pe un fond social bine determinat, corespunzător unor realități istoric omologate”, sunt „integral apolitice”. În raport cu conflictele dintre partide, în care sunt angajați eroii săi, Eliade „probează [...] o indiferență auctorială de estet fanatic” (Negoïtescu 1991: 348 sq.). Dar „adâncimea” povestirii, „cea mai complexă dintre narațiunile lui Eliade” (Simion 1994: 327), este și ea, la rândul ei, stratificată. Unii descensionști se plasează la nivelul mitologic, alții coboară la unul mai adânc, ontologic. Nu lipsesc însă nici iubitorii de lumină, seduși de fantasticul nuvelei, sinteză splendidă de tradiții folclorice și inspirație genuin romantică. Din nou, în adâncimea discursului se poate descoperi o „fabulă a fabulei”, altfel spus, „o lungă metaforă despre nașterea narațiunii” (Simion 1994: 336). Semnificație

existențial-ontologică excepțională posedă, potrivit interpretării mele, și nivelul semantic care configurează o parabolă a memorialisticii, cu cei doi preopinenți angajați în partidă, autorul și cititorul (Gregori 2020: 16-19). Cu aceste observații sumare, din păcate, depășim totuși zona în care ne simțeam persecutați de prezența mentală a autorului. Evităm un *faux pas* care ne-ar face definitiv prizonierii istoriei. Totodată, reușim să-l eliberăm pe Eliade însuși de sub apăsarea nemiloasă a contingentului.

Vrajă, terapie, putere: Povestea. Ar fi fost de-a dreptul bizar ca, în momentul în care a conceput *Pe strada Mântuleasa*, aflat în imediata vecinătate a Asconei, ca oaspete și conviv al Eranos-ului, Eliade să rămână separat de spiritul aceluia grup, dominat de personalitatea și gândirea lui C.G. Jung. Mi se pare normal ca Eliade să fi citit în vara lui 1955 și studiul recent publicat de Jung, *Zur Psychologie der Tricksterfigur* (1954). Anticipând, aș menționa deja, drept argument, corespondențele între arhetipul analizat aici de Jung și personajul Doftorului, iluzionistul din *Pe strada Mântuleasa*, asociabil, pe de altă parte, și cu fenomenul șamanismului, temă de primă urgență pentru Eliade în aceeași perioadă. Dar, cu toată abundența publicațiilor mai noi, fundamentul teoretic specific jungian rămânea cel cunoscut încă de la mijlocul anilor '30, având în centrul lui ideea inconștientului colectiv, definit în continuare ca element al unei structuri psihice universale, componentă abisală arhaică, păstrată din timpuri imemorabile, din faza diferențierii treptate a umanității de animalitate. Constantă era și ideea *anamnezei*, fără de care conștiința europeanului modern avansa fără întoarcere pe drumul nefast al unei noi primitivități (Jung 1992: 159-175). Dincolo de producțiile depozitate în inconștientul colectiv – arhetipuri, imagini, mituri și mitologeme etc. –, ceea ce îi leagă mai adânc pe Jung și Eliade este interesul antropologic pentru viața și limbajul inconștientului însuși, în primul rând semantica simbolului. Fixat tot mai rigid în empiric, intolerant față de orice abatere de la regulile discursului logic și univoc, spiritul modern a pierdut treptat intuiția naivă, originară a relațiilor cu lumea și, totodată, sensul divinului.

Șansa lui Fărâmbă, antieroul care ajunge, fără calcul și voie, să răstoarne un guvern, este întâlnirea tocmai în spațiul Puterii a memoriei vii, fondatoare cu receptivitatea literară. Fărâmbă știe să povestească, Anca Vogel știe să asculte. În momentele lor de discretă intimitate, cei doi deschid porțile adevărului adânc, viața subconștientă. Repertoriul mitologic pe care l-am putea reconstitui citind poveștile lui Fărâmbă prezintă numeroase incidente cu

cel studiat de Jung – arhetipuri (centaurul, de pildă, în versiunea Oana cu posteriorul ei taurin), motive (scufundarea fără întoarcere), locuri (pădurea, pivnița, peștera luminată, lacul subteran), obiecte (comoara, săgeata) și încă multe altele. Se adaugă la acest fond comun reminiscențe, unele ironice, din mitologia autohtonă, ca ciobanul contramioritic (și neputincios, și brutal, pradă femeii tinere, păzit de nevasta bătrână), dar și un mit inventat, nunta celor doi uriași, Oana, fata de cârciumar din Obor, forța pământului românesc, și dr. Cornelius Tarvastu, romanistul suedez din Dorpat, puterea filologiei academice occidentale, un fel de blândă (savuroasă!) parodie inspirată de himerice reflexii identitare. S-a subliniat că nu aici, în zona imensei lui științe (și pasiuni) etnografice, trebuie situată reușita autorului. S-a subliniat deja că *Pe strada Mântuleasa*, ca și *La țigănci* (1969), altă „capodoperă” a prozei eliadești din anii exilului, „merită să fie citite pentru splendoarea lor ambiguă și plină de poezie mai degrabă decât pentru cine știe ce savant ascunse scenarii mitice” (Manolescu N. 2008: 866). Evident, profuziunea, vigoarea cu care se revarsă episoadele extraordinare în povestea Oanei, de pildă, lasă departe în urma lor pura erudiție. Asemenea exuberanță epică nu-și găsește cu ușurință perechea în proza fantastică eliadescă. Dar, dincolo de suspansul creat de acumularea năstrușniciilor, Fărâma își „vrăjește” interlocutoarea trezind în ea mituri „îngropate” sub presiunea îndelungată, exclusivă, devastatoare a interesului practic, politic. Tinerețea, frumusețea, forța, aventura, erosul, nunta fericită – un ansamblu de proiecții generate toate, în ultimă instanță, de Oana, arhetipul Femeii primordiale, *Urweib*, întrunind atributele supraomenești ale unei zeițe, cu sexualitatea monstruoasă, infraumană. Vis mirific și fantasmă totodată!

Curcubeul lui Noe, ichtys columbarius, asinul înaripat. Chiar de la începutul acestor însemnări, m-am întrebat dacă cititorii de astăzi, în majoritatea lor, citesc corect numele personajului central, Anca Vogel, fonetic *Foghel*, și cunosc semnificația cuvântului în limba germană, *pasăre*. Cu gândul la cititorii foarte tineri, m-am întrebat deja și dacă ei radiografiază spontan figura „marii luptătoare”, ca s-o recunoască prin transparența ei pe Ana Pauker, și dacă, edificați în această privință, ei ar sezisa și aluzia numelui la condiția etnică a temutei comuniste: evreică. Asemenea conexiuni presupun o competență istorică și o experiență politică de care „juniorii” de astăzi nu beneficiază, cred, decât în mod excepțional. Dar inocența pe care le-o atribuim ar trebui să fie și un avantaj, în măsura în care ea favorizează o receptare predominant estetică a textului, cu disponibilitatea specială fără de care ratăm rostul

esențial al fantasticului: „Prin introducerea [...] irealului în real, se restaurează un real degradat și sărăcit. Substratul ei ocult desăvârșește realitatea, precum umbra completează obiectele, iar imaginarul capătă o grație [sic] în plus” (Negoîtescu 1991: 348).

În orizontul lecturii estetice pe care-l explorăm acum, numele Anca Vogel ne apare într-o conexiune textuală ignorată, cred, de interpreți. Povestea Oanei, cu care Fărâma simte că-și captivează interlocutoarea – preaputernica tovarășă Vogel –, culminează, cum știm, cu nunta celor doi coloși, doi Aleși, românce și suedezul, iar locul stabilit pentru acest *climax* este mănăstirea Paserea! Cu intenție sau fără să vrea, fie că bănuiește o ticăloșie politică, fie că se lasă condus de instinctul psihologic și fabulează tot mai inspirat, bătrânul exploatează coincidența numelor. Mănăstirea Paserea este epicentrul lumii mitice pe care o evocă el, locul hierogamiei și al inițierii onirice în misterul ultim, Comoara strălucitoare, Lumina și Splendoarea veșnice. Omonimia consolidează relația Ancăi cu Oana, pe care nunta o va mântui de păcatul ancestral (adulterul). E ca și cum marea luptătoare, Anca Pasăre, apăsată și ea de taine nemărturisite, i-ar fi Oanei la mănăstire gazdă sau nașă, și ar împărți cu preafrumoasa mireasă norocul de a-și fi găsit mirele ursit, uriașul din nord, Profesorul, călare pe doi cai. *Finis fabulae*.

Nomen est omen. Indiferent de intențiile sau neatențiile lui, naratorul lui Eliade basculează în oniric și ne ia pe noi cu el, mai ales acum, când ne-am lăsat și noi fermecați de onomastică și magia ei. Asociată cu ideea mănăstirii și a nunții, o vedem pe Anca Vogel ca în vis: o pasăre foarte mare, puternică, greoaie, plutind lent în cer peste turlele unor biserici, ca în tablourile lui Marc Chagall, cele din ciclul consacrat Bibliei, cu precădere Vechiului Testament. Pasăre roșie! Analogia, surprinzătoare, desigur, devine mai acceptabilă, dacă ținem seama de geneza operelor conectate subit, oniric: anii 1955-1967, *Pe strada Mântuleasa*, 1956-1966, *Message Biblique*. Și corespondențele nu se opresc aici. Doi emigranți din Europa de est, Franța – țară predilectă a exilului, fantasticul, religiozitatea, imaginarul cutreierat de reminiscentele ortodoxismului răsăritean, mitosul, folclorul, romantism și arhaism, tragism și umor, sublim și burlesc, livresc și poezie etc., etc.: asemenea interferențe ne invită să aprofundăm comparația.

Privesc din nou tablourile aparținând ciclului *Message biblique*. Mă frapează de abia acum păsările, omniprezente în secvențele imaginate de Chagall. Creația lumii, plămădirea omului, paradisul, alungarea din paradis,

potopul, visul lui Iacob – scara, ca și lupta lui cu Îngerul –, și exemplele s-ar putea înmulți: nimic nu se petrece în istoria sfântă fără prezența sau participarea activă a păsărilor. Adam și Eva, de pildă, părăsesc disperati paradisul pe spatele unei păsări mari, roșii, un fel de cocoș cu cap de porumbel (sau dropie?) („Adam et Ève chassés du Paradis“, 1961). Mari sau mici, colorate în toate felurile, frumoase sau corcice urât, păsările par să fi fost și specia animală preferată de Noe, judecând după compoziția populației admise pe arca sa („L’Arche de Noé”, 1961-1966). Dar, cu genomul lor elastic, păsările pot da naștere – proliferantă! – unor hibridi nemaivăzuți, pești, de pildă, cu aripi sau măgăruși înaripați. De fapt, în zoologia fantastică a lui Chagall, înaripații constituie o supraspecie, situată în imediata vecinătate a păsărilor cu chip de om, îngerii. Aripile îngerilor, cu dimensiunile, elanul și cromatica lor, depășesc în frumusețe tot ceea ce oferă păsările-doar-păsări, inclusiv hibridii lor. Aripile, brațe îngerești, zbor întrupat, leagă cerul cu pământul ca o punte dumnezeiască, un fel de curcubeu permanent pentru ochii inspirați. De ce am uitat că Sfântul Duh este și el pasăre? Pentru Chagall, Slava nu poate fi „cântată” decât în zbor. În *Cântarea Cântărilor*, Iubita (roșie) zboară adormită, întinsă pe un pat de flori (roșii), într-un vârtej ceresc (roșu). O petrece în zbor regele David (în strai albastru) și cântă în zbor la liră (galbenă) cu aripi impetuos ridicate (una verzuie-alburie, cealaltă – albă-albăstrie) („Le Cantique des Cantiques” II, 1957). Nunta sfântă este și ea un zbor. Cu straietele întinse în urma lor ca trase de un curent cosmic, mirele și mireasa „călăresc” întinși pe spatele unui înaripat, mai curând ponei sau măgăruș decât cal propriu-zis, cu coamă albastră și aripă galben-aurie, mai mare aripa decât mirificii pasageri. Asinul zboară cu capul în piept și ochii mari ațintiți la buchetul nupțial purtat solemn pe brațele întinse, ca un *globus imperial* („Le Cantique des Cantiques” IV, 1958).

Pe pământ, păsările nu însoțesc numai regi sau profeți. Ele acompaniază cu același firesc sărăcia din gospodăria mujicului, ca și alaiul vesel al circarilor ambulanti. Se oferă uneori drept suport acrobaților. Trebuia de mult să aducem în discuție tema cercului în povestirea lui Eliade. Minciunile lui Fărâma devin enorme, exorbitante, atunci când el pretinde că-și amintește performanțele așa-numitului Doftor, iluzionistul cu care băteau „copiii” lui, în timpul verii, târgurile și iarmaroacele din apropierea Bucureștiului, în drum spre pădurea *Paserea*. Exaltat, cu fantezia înfierbântată și entuziasm de-a dreptul infantil, Fărâma toarnă elucubrații stupefiante. Miraculosul în stare pură domnește aici necenzurat. Din nimic ies la iveală, de pildă, pereți de sticlă, pereții devin un acvariu, Doftorul îi traversează dus-întors cu țigara în

gură, fără să se ude, circulă fumând printre pești multicolori, iese ținând în mână spre bucuria „copiilor” pe – nota bene – *Ichtyos columbarius*: „Ne-am apropiat și-am ochit un pește mare, cu coama albastră și ochii roz. – Ha, spuse Doftorul, ați ales bine; ăsta e *Ichtyos columbarius*, pește rar, din mările de Sud.” (Eliade 1968: 47 sq.) Ciudată corcitură! Încercând să te lămurești, afli de o specie de *păsări*, numită *falco columbarius*, dar și de un simbol creștin, medalion cu forma unui pește, numit chiar *ichtyos columbarius*. Divergența suscită, desigur, iritații etimologice: *columba* sau *columbarium*, „porumbar”, dar și un tip de colier (și lăsăm de-o parte „columbarul”)? O singură explicație mi se pare rezonabilă: „Doftorul” Eliade se joacă! „Copiilor”, echipa lui în aceste împrejurări, iluzionistul le schimba *ad libidum* înfățișarea; la Domnești, în cortul uriaș montat acolo, face din nimic o ladă, din bețe de chibrit o scară, pe care urcă la invitația lui autoritățile târgului și alți spectatori, 30-40 de persoane, ca să intre cu toții în lada care apoi va ajunge în mâinile scamatorului la dimensiunile unei cutii de medicamente și, în cele din urmă, ale unui bob de mazăre; la Câmpulung, Doftorul a pofțit în lada fermecată toată garnizoana orașului, cu Generalul în frunte și urmată de toată fanfara, care a intrat în ladă cântând strașnic din alămuri, tromboane, goarne, tobe. Am izolat câteva în care lectura părăsește net logica thriller-ului politico-polițist, angajându-se în sfera ficțiunii absolute. Imaginația în plină jubilație aruncă lumea fizică, cu legile ei primordiale, gravitatea, cauzalitatea, și relațiile spațio-temporale obiective într-un fel de haos originar, încântător. Un Copil ajuns atotputernic, numit Fărâmbă, un bătrân căzut de dor și tristețe în mintea copiilor, se joacă cu doxa adulților, cu opozițiile elementare – mic vs. mare, jos vs. sus, absență vs. prezență etc., le suprimă sau le repune în vigoare candid, furat de amintiri, de visul vieții lui.

În viziunea lui Chagall, nunta biblică este o sărbătoare universală, care strânge cerc în jurul îndrăgostiților oameni și animale, regi și sărmani, artiști și acrobați. Se cântă la vioară, se suflă cu năduf în surle și trompete, se bate cu foc tamburina. Este și ceea ce visează perechea culcată în dulce îmbrățișare sub un copac feeric („Le Cantique des Cantiques” III, 1960). Îi descoperim pe cei doi în colțul de jos, din dreapta tabloului, în corespondență structurală cu imaginea lui Noe din secvența „Noe și curcubeul” („Noé et l’arc-en-ciel”, 1961-1966). Așa cum Îngerul îi deschide lui Noe în vis viitorul poporului evreu legat prin alianță sacră cu Dumnezeu, visul inițiativ precedă misterul sacru al nunții, atât la Chagall, cât și la Eliade. Ne amintim de visul Oanei din ajunul nunții ei la mănăstirea Paserea. Tot așa cum personajele în

atitudini apropiate visării, fie ele somnolente, sau adormite, sau adâncite în gânduri, din colțul de jos al unui tablou de Chagall, realizează o *mise en abyme* a scenei centrale, registrul oniric redimensionează peripețiile din *Pe strada Mântuleasa*, invitându-ne să le recitim și gustăm fără complicații sau complexe intelectuale. E reconfortant să reținem și repetăm că nici visătorii lui Chagall nu sunt doar tineri îndrăgostiți, ci și bătrâni trecuți prin multe neazuri și pregătiți pentru relele viitoare: seniori și juniori într-o comună, fantastică, celestă jubilație!

Bibliografie

Din multitudinea contribuțiilor critice care ar trebui amintite în contextul de față cu atenția, respectul și grațitudinea ce li se cuvin, indic aici, cu regret, numai pe cele la care m-am referit nemijlocit în interpretarea mea:

- Eliade [1968]: Mircea Eliade, *Pe strada Mântuleasa*, s. I., s.a. [Paris], Caietele Inorogului.
- Gregori 2020: Iliana Gregori, „Relecturi necesare: *Pe strada Mântuleasa*. Însemnări”, în *Observator cultural*, nr. 1044 (17 decembrie), pp. 16-19.
- Jung 1992: C.G. Jung, „Über die Archetypen des kollektiven Unbewussten (1934)”; „Zur Psychologie der Tricksterfigur (1954)”, ambele în C.G. Jung, *Archetypen*, München, DTV, ed. a treia, pp. 7-56, resp. 159-175.
- Manolescu F. 2010: Florin Manolescu, „Mircea Eliade”, în *Enciclopedia exilului literar românesc. 1945-1989*, ed. a doua, București, Compania, pp. 281-299.
- Manolescu N. 2008: Nicolae Manolescu, „Mircea Eliade”, în *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, București, Paralela 45, p. 859-867.
- Negoïtescu 1991: Ion Negoïtescu, „Mircea Eliade (1907-1986)”, în *Istoria literaturii române I*, București, Minerva, pp. 348-350.
- Negrîci 2008: Eugen Negrîci, *Iluziile literaturii române*, București, Cartea Românească, pp. 253- 262.
- Simion 1994: Eugen Simion, „Postfață”, în Mircea Eliade. *Integrala prozei fantastice III*, ed. Eugen Simion, Iași, Moldova, pp. 323-373.
- Țurcanu 2003: Florin Țurcanu, *Mircea Eliade. Prizonierul istoriei*, București, Humanitas (orig. M.Ț., *Mircea Eliade. Le prisonnier de l'histoire*, Paris, Edition La Découverte).

Rezumat: Premisa „relecturii” propuse aici este foarte simplă și firească în virtutea simplității ei. La mai mult de cincizeci de ani de la apariție, o narațiune de complexitatea *Mântulesei*, confruntată cu o receptare de un dinamism excepțional, pe măsura nu numai a valorii obiectului, ci și a aurei fascinante/neliniștitoare a autorului, impune criticii o periodică *mise a jour*. Schematizând puternic fenomenul receptării, am disociat două atitudini elementare în raport cu textul – una istorico-politică, cealaltă estetică – și, în mod corelativ, două categorii de cititori, „seniorii”, de o parte, coetanii autorului sau generația care, în România comunistă, a trăit începând cu sfârșitul anilor ‘60 cultul lui Eliade, și „juniorii”, de cealaltă parte, tinerii de azi, care, ca și cititorii străini, abordează textul inocent, fără așteptări sau prejudecăți extra-literare. Am presupus, în cazul celor dintâi, o sensibilitate specială, incurabilă, și dileme moral-politice privind libertatea sau captivitatea lui Eliade în raport cu Istoria (situație a autorului dedusă din chiar destinul neobișnuit al acestei opere). Generațiilor tinere le-am concedat, din principiu, beneficiul de a valorifica atât suspansul unui *thriller* politic magistral construit, cât și „splendoarea” fantasticului înalt, „esențial”, sinteză de mitos, vis, har divin.

Cuvinte-cheie: Mircea Eliade, *Pe strada Mântuleasa*, exil, *thriller* politic, povestire fantastică, mit, oniric.

Abstract: The premise of the suggested “rereading” is very simple and natural by virtue of its simplicity. More than fifty years after its appearance, a narrative of the complexity of *Mântuleasa*, confronted with an exceptionally dynamic reception, commensurate not only with the value of the object, but also with the author’s fascinating / unsettling aura, imposes a periodic update on critics. Strongly outlining the phenomenon of reception, we dissociated two elementary attitudes in relation to the text – one historical-political, the other aesthetic – and, correlatively, two categories of readers, “seniors” on the one hand, the author’s contemporaries or the generation that lived in the communist Romania, since the late ‘60s, the cult of Eliade, and the “juniors”, on the other hand, today’s young people, who, like foreign readers, approach the innocent text, without extra-literary expectations or preconceptions. We have assumed, in the case of the former, a special, incurable sensitivity, and moral-political dilemmas regarding Eliade’s freedom or captivity in relation to History (situation of the author deduced from the very unusual destiny of this work). We have granted the young generations, in principle, the benefit of capitalizing on both the suspense of a masterfully constructed political thriller and the “splendor” of the high, “essential” fantasy, a synthesis of myths, dreams, and divine grace.

Keywords: Mircea Eliade, *On Mântuleasa Street*, exile, political thriller, fantastic story, myth, oneiric.